
ROMA HUKUKUNDA AİLE KURUMU

I. Başlangıç. — II. Dinî bir teşekkül olarak Roma ailesi. — III. Romalılarda evlenme. — IV. Roma ailesinde baba ve anne. — V. Çocuklar. — VI. Aile isimleri. — VII. Roma evi. — VIII. Köleler. — IX. Bozulma sebepleri.

III.

IV. ROMA AİLESİNDE BABA VE ANNE. — V. ÇOCUKLAR. — VI. AİLE MEFHUMLARININ İŞARETİ OLARAK SOY ADI.

IV. ROMA AİLESİNDE BABA VE ANNE. — Evinin içinde baba rahib ve kıraldır. Arian telekkilerine göre aktif zürriyet prensibi hiç şüphesiz esas itibarile erkeğe dayandığından ve kadın da, erkek tarafından aşılınmadıkça, tohumlanmadıkça hiç bir şey ifade etmediğinden, evde babanın etrafında bulunan her şey onun eseridir, onun mülküdür, onun mevcudiyetinin bir cüzünü teşkil eder. Binaenaleyh onun iktidarı, hüküm ve nufuzu, esasta, bizim kendi vücudumuzun uzuvları üzerindeki hâkimiyet ve iktidarımız kadar hudutsuzdur.

Fakat bu hüküm ve nufuz üç muhtelif şekilde kendini gösterir ve tatbik edilir, ve her şekil de kendine mahsus bir isimle ifade edilir: *Patria potestas*, *manus*, *dominica potestas*.

Patria potestas evlatlar üzerindeki hâkimiyettir ve esasta hiç

mahdut değildir. D'Annunzio'nun facialarından birinde Lazzaro di Roio'nun âsi oğlu Aligi'ye karşı büyük bir şiddet ve sertlikle babalık hak ve salahiyetlerini iddia eden kelimeleri, Roma telekkilerine göre hakikate uygundur.

Baba yeni doğan çocuğunu terkedebilir, atabilir; onu büyüdüğü zaman öldürebilir; zincir altına koyabilir; satabilir; çocuk hiç bir isteğe malik değildir, satın alamaz, satamaz, bağışlayamaz; onun, herhangi bir suretle eline geçirdiği herşey babanıdır ve babanın malına ilâve edilir. *Reverentia* ve *obsequium* kelimeleri, çocuğun baba karşısındaki vaziyetini ifade eden teknik kelimelerdir. Çok ilerlemiş ve eski bağların bir çoklarının bozulmuş olduğu bir devirde, gerek mensub olduğu ailenin asillığı ve kendisine tevdi edilmiş olan yüksek mevkiler ve askerî vazifeler dolayısıyla, gerekse elde ettiği yüce muvaffakiyetler ve zaferler sebebiyle çok yüksek ve parlak bir adam olan Tiberius Claudius Nero, Augustus tarafından evlâd edinildikten sonra her türlü hürriyetinden feragat ediyor ve onun karşısında bir aile evlâdı gibi hareket ediyor. Svetonius ondan bahsederken şöyle diyor: "O, *pater familias* olarak hiçbir şey yapmadı, ve evlâd edinilmekle kaybetmiş olduğu o hakkı kısmen olsun muhafaza etmedi. Ve hakikaten de aile sermayesine idhal etmeksizin ne bir şey bağışladı, ne köle azad etti, ne miras ve hibe kabul etti (*Tiberius*, 15).

Ve halk tribunu Servilius, ahali karşısında söz söylediği esnada birdenbire babasının geldiğini ve kendisini takip etmesini emrettiğini görüyor; babası onu alıp götürüyor; ve bu suretle ne oğlu tarafından, ne de nutku dinleyen halk tarafından - çok heyecanlı bir siyasî harekete de işaret eden o söylevin yarıda bırakılması dolayısıyla - hiçbir itiraza maruz kalmıyor ve Roma magistratlıklarının yalnız baba hâkimiyetine ve yüksekliğine karşı koyamayan en mukaddes ve en hudutsuzunu böylece itaate mecbur kılıyor.

Bu kadar geniş ve hudutsuz bir hüküm ve salâhiyetin Devlet otoritesi ile daima bir mutabakat ve uygunluk içinde yaşayamayacağı tabii olduğundan, ailelerin bir araya gelmesinden teşekkül etmiş olan bu büyük aile, Devlet, *patria potestas*'ın hiç olmazsa bazı salâhiyetlerini thadit etmek mecburiyetinde kaldı. Meselâ, vatandaşların adedinin artırılması lüzumuna ve ihtiyacına karşı *pater familias*'ın hudutsuz hayat ve ölüm hakkı, *vitaec necisque potestas*, bir mania teşkil edebilirdi.

Alikarnashlı Dionisi, erkek olsun kız olsun çocukların atıl-

masının, Roma Devletinin ilk zamanlarında, hattâ bizzat Romulus tarafından menedildiğini söylüyor (II, 15); Çiçeronun bir yazısına göre (*de Legibus*, III, 8, 13) on iki levha hükümlerinin, çok çirkin ve sıhhatsız olarak doğan çocukların terkedilmesine müsaid oldukları zannediliyor; müteakip tahditlerle Alexandrus Leverus devri Roma hukuku telâkkilerine varılıyor ki bunlar da yeni doğan bir çocuğun atılmasını bir katil sayarlar. Yeni teşekkül eden aile yuvalarının himayesi kaygusile de, evlenmiş çocuğun satılması menedildi ki, bunu da anane Numa Pompilius'a atfediyor. Ve daha sonra da, çocuğun üç defadan fazla satılması menedildi; babası tarafından üç defa satılan çocuk hür oluyordu.

Fakat görülüyor ki, bu kadar mantıkî ve doğru, haklı olan bu tahditler, *patria potestas*'ın üzerine esaslı bir surette dokunmıyorlar, onu sarsmıyorlar ve bu kadar yüksek olan bu telâkkinin granitik sağlamlığını bozmuyorlar, azaltmıyorlar, *pater familias*'a aid olan yüksek şeref ve haysiyet duygusu emin ve derin bir surette baki kalıyor, Romalılık bunda kendi fikrinin temel taşlarından birini görüyor, diğer ulusların görüşleriyle kendininki arasında bu noktada bir ayrılık buluyor ve bundan şeref duyuyor, iftihar ediyor. Eski uluslardan hiçbiri "baba,, kelimesini lâtinedeki Juppiter (*Juris pater*) kelimesinde olduğu gibi, en yüksek ulûhiyetin ismine sıkıca bağlamamış, birleştirmemiştir. Plutarhosun hikâye ettiğine göre birinci Cato iyi bir baba olmayı iyi bir senator olmaktan daha şerefli bulduğunu söylemişti; ve imperatorluğun ilerlemiş devirlerinde de Gaius büyük bir gururla şöyle diyor: *Ius autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum, nulli enim alii sunt homines qui talem in filios suos potestatem habeant, qualem nos habemus* (*Institutiones*, I, 55). Hattâ Iustinianus'un eserinde bile böyle eski ve uzak bir telâkkinin halâ canlı bir surette müdafaa edildiği hissediliyor. Eski ulusların hiç birinin, hattâ Yunanlıların bile, örf ve âdetlerinde aynı derecede sağlam ve esaslı bir surette kökleşmiş, tavazzuh etmiş bir şeye tesadüf edemiyoruz; Yunanlılarda çifçilikten uzaklaşmanın, bekârlığın ve buna benzer diğer müesseselerin tesirleri böyle bir telâkkinin kökleşmesine müsaade etmiyorlardı. Ve hakikatte de Yunan âleminin zengin dilinde *patria potestas* sözünün manasını ifade edecek hiç bir şey mevcut değildir.

Binaenaleyh, Romanın bu maddî ve karakteristik telâkkisinin nasıl büyük semereler vermiş olduğu anlaşılıyor: bunlar, aile kurumuna yıkılmaz temeller veren, ve, ailelerin bir araya gelmesinden

teşekkül eden Devlete de demirden bir sağlamlık veren semerelerdir. İşte bunun içindir ki, Latium'un bu fakir ve dağınık halk nüvesi, tehlikelerle dolu hayatının en ağır darbelerine dayanıyor ve yok olmuyor, galler tarafından yakıldıktan ve Canne'den sonra da kuvvet ve kudretlerini - bozulmamış bir halde - tekrar buluyor, kendi yurtlarını terketmeyi müttefiklerin şehirlerinde dağılıp kaybolmayı tavsiye edenleri alçak buluyor.

Ben öyle zannediyorum ki, Romalıların krallık devlet şekline karşı duydukları büyük ve şiddetli nefretin sebebi de ihtimal bu derin babalık hissinden ileri gelmiştir; çünkü Romalıların karakterinde bilhassa göze çarpan intizam, disiplin, istikrar, ciddiyet, ananaya karşı muhabbet ve merbutiyet gibi vasıflar göz önünde tutuldukta bu nefretin sebepsiz olduğu görülür. Yalnız bir tek başkan ve hükümdarın mütemadî ve katî hâkimiyeti, *pater familias*'ın serbestisi ve hâkimiyeti ile, pek belirsiz bir şekilde ve derecede olsa, gayrikabil telif hissediliyordu.

Manus yani aile reisinin karısı üzerindeki hâkimiyeti daha az katî bir bağıdır. Bu, hususî mahiyeti dolayısıyla, *patria potestas* bağı kadar lüzumlu değildir; zevce, çocuklar kadar *pater familias*'ın eseri sayılmıyor. Diğer cihetten bu bağı rızâî olması, teşekkülü için kadının isteğine müracaat edilmesi, onun daha hafif olmasını neticelendiriyor. Binaenaleyh koca, karısını sebepsiz ve aile meclisinin huzurunda muhakeme etmeden öldüremez. Yalnız cürmümeşhut halinde zinada ceza derhal tatbik edilebilir. Ve, böylece, koca, karısını satamaz, başkalarına bağışlayamaz, terkemez. Ve, ileride göreceğimiz gibi, sebepsiz boşayamaz, bunun için her iki tarafın karşılıklı ayrılma istekleri icap eder.

Diğer cihetten zevce de bir *filiae loco* dır, kendisinin bir ocağı yoktur, ve kendi cedlerinin ocağını da temsil ve idame ettiremez, ve binnetice kendisi hiç bir şey yapamaz, emredemez, bir şeye malik olamaz, hiç bir zaman serbest değildir, daima birine bağlıdır, hatta kendi oğlunun bile *manus*'u altındadır. Bu prensiplerde, Hintten atlantik kıyılarına kadar eski çağların bütün ulusları - maderşahilik bozgunluğuna düşmüş olanlar hâriç - hepsi bu noktada mutabıktırlar. Esasen kadının fisiyolojik yapılışı da, onun hareket ve fiil serbestisini tahdid ettiğinden, kendisinin daimî ve dikkatli bir himayeye muhtaç olduğuna ve binnetice salâhiyetferinin de daha az geniş olması icabettiğine hükmedildi.

Roma ruh ve zekâsı, müşterek Hind-Yunan-İtalya telekkilerinin dışına çıkmamış olmakla beraber, kendi yüksek hakkaniyet telek-

kisinde, kadına, ihtimal hiç bir ulusun varamadığı bir çok ince, yüksek şerefler verdi. Romalılar, kadının namus ve iffetine karşı pek büyük bir saygı duymuşlar, ve bekârete de fevkalâde yüksek bir kıymet ve ehemmiyet vermişlerdir ki, yüksek medeniyete malik diğer bir çok uluslar bunu hissetmemişlerdir. Paganlar arasında yalnız Romalıların *Pudicitia* tanrıları vardır ve bunun Romada mabedleri mevcuttur. Bütün taabbüdlerden ziyade kudsiyetle ve samimî bir sevgi ile ihata edilmiş olup Devletin mevcudiyetine ve ailenin kudsiyetine en fazla yakından bağlanmış olan taabbüd, Vesta taabbüdü, erkek papasların yerine kadın papaslara tevdi edildi, ve kendilerinde bilhassa bir vasıf arandı: en dokunulmamış bir pâklik; bu vasıf ve fazileti kaybedene karşı da çok şiddetli cezalar konuldu. Bilâkis afif ve sadık rahibeye pek yüksek şerefler verildi: demetli ve baltalı bir liktor; sokakta ve umumî yerlerde herkesten önce olmak; temellük, idare ve vasiyet (şahitlik) serbestisi; kendisine tecavüz edenlere karşı ölüm cezası; ve bilmukabele, idam yerine götürülen bir mahkûmun bir Vesta bakiresine tesadüfî halinde affedilmesi.

Böyle bir kızın muhat olduğu yüksek idealitelerle ölüm cezası arasındaki derin zıddiyet sebebiyle de, Vesta bâkiresi hakkında ölüm cezası tatbik edilemezdi.

Romalıların kadına karşı duyduğu şefkatli simpati ve ince ve hürmetkâr himaye eseri yalnız bu noktada tebarüz etmez. Sağlam bir düşüncenin kuvvetli bir âletinden başka bir şeye malik olmadığı zannedilen lâtinede bilâkis, kadına ve kadınlığa ait şeyleri ifade için çok ince, nefis şekiller mevcuttur.

Puer kelimesinin müennesi *puera* olmaz, *puella* olur; *ancus* kelimesinden de *anca* yerine *ancilla* teşkil edilir. Ve hemen bütün kadın isimlerinin küçültme ve inceltme edatları vardır: Plautilla, Domitilla, Tuliola.

Zevce ve anneler de, etraflarında yüksek bir saygı ve sevgi görüyorlardı. Kadın, saygı ve salâhiyet itibarile yalnız aile reisine müsavi olmakla, kocasının hayatına iştirak edip onu idare etmekle kalmıyor; aynı zamanda evin - ve bütün evin - sahibesidir, bayandır; Yunanlılarda olduğu gibi evin bir köşesinde kapatılmış, izzeti nefisini kıran bir muhafaza altına konulmuş değildir. Arnobius şöyle diyor: *Matres familias nostrae atriis operantur domorum* (Adv. Not. II, 67).

Ve evde serbest olduğu gibi, sokağa çıkmakta da serbesttir, çünkü etrafındakilerin saygısına mazhar olmuştur, şüphe altında değildir ve sokakta da saygı ve sevgiden başka bir şeyle karşılaşmayacağına da tamamilen emindir.

Filhakika herkes sokakta kendisine yol vermeğe mecburdur ve kimse - hattâ mahkemeye götürmek için memurlar bile - kendisine dokunamaz. 1 mart günü, yani eski takvime göre senenin ilk günü, annenin öz tipi olan Juno'nun şerefine *Matronalia*'lar bayramı kutlanıyordu, ve bu suretle yeni yıla ırkın devam ve inkişafının timsali olan onun sayın vechesine karşı yapılan bu takaddüme ile başlanılır.

Bütün lâtin literatürü, anneye karşı böyle sevgi ve saygı göstermekte mutabık ve sebatkârdır: bir anne hakkında, onun mevkiinin ve derecesinin icap ettirdiğinden başka bir şekilde bahsetmek alçaklıktır ¹⁾ ve, sosyal mevki veya yüksek bir dereceye mensup olmak şartları değil, aneak, onun, bütün güzel ve nezih faziletlere malik olduğu hakkındaki genel kanaat *mater familias*'ın sevgili ve saygılı yüksekliğini teşkil eder ²⁾. Binaenaleyh kadında güzellik ihtişamından başka bir şey göremeyen uluslarda onun için pek hazin ve soğuk olan ihtiyarlık çağı da, Roma kadını için bilâkis hürmetkâr ve müşfik bir sevgi içinde geçer.

Bu kadar sağlam ve temiz bir aile sevgisi bağı ancak kadında önemli bir derecede us, şefkat ve iyilik gibi vasıfların mevcudiyetinin kabulü ile izah edilebilir, anlaşılabilir. Yalnız o, bir anne ve zevce sıfatıyla, erkeğin çılgın inhiraflarının önüne geçebilir, herşeyden fazla sevilen ve mukaddes olan evin binasını yalnız o yapabilir, ve iki hayatın tatlı ve devamlı bağını kurabilir.

Etrafına güzellik, neşe ve şenlik yaymak için yaratılmış olan kadın, bu vasıflarını gençliğin parlak yıllarında hislerin tahriki gibi kolay bir muvaffakiyet için fazlalaştırmak ve tebarüz ettirmekten ziyade, kendisinin bir tesellici ve bir teşvikci olarak yapmakla mükellef olduğu bu yüksek vazifesini devamlı ve sebatlı kılmağa gayret etmelidir. İşte Roma kadını da, ırkımızın kuvvet ve itibarını teşkil eden o sağlam aklı-selimin içinde, buuu anlayabilmiştir.

Çocukluğunda, *patria potestas*'ın sert disiplini içinde yaşar; daha sonra, kızlığında, bütün dünyada yalnız kendi ırkının *Pudicitia*'yı ve *Fides*'i uluhiyet olarak kabul ettiğini görür; evin bayanı için

1) CICERO, *Pro Coel.* 13: *petulanter facimus, si matrem familias secus quam matronarum sanctitas postulat, nominamus.*

2) ULPIANUS, *Dig.* 50, 16, 46: *Matrem familias accipere debemus quae non inhoneste vixit. Matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt; proinde nihil intererit nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina, nam neque nuptiae neque natales faciunt matres familiarum, sed boni mores.*

her şeyden daha şanlı ve şerefli olan vasfın *univira* vasfı olduğunu duyar; kocasına, masumiyetinin ve saf ve müşfik bir bağlanmanın her şeyden ziyade güzel ve hoş olan zevkini verir; çocuklarına, başka bir düşünce ile lekelenmemiş, bozulmamış olan sağlam ve kuvvetli bir şefkat definesini tam bir surette verir ve eve ve aileye tam bir bağlılık gibi parlak ve daima canlı bir misal teşkil eder. *Domus mansit, lanam fecit; mansit*, çünkü evde kalmak ister, çünkü evde hayatının bütün neşesini, bütün mana ve sebebini bulmağa muvaffak olur, evini kurar ve tamamile benimser; *mansit*, kaldı, kalmak istedi, Yunan kadını gibi harem - yıldızlı bile olsa - mahbesinde kapanmadı.

Bunun için Romalılar arasında saf ve devamlı bir karı - koca sevgisinin mevcudiyetini isbat eden çok önemli deliller yok değildir. Hararetli âşık Propertius'un en güzel şiiri hiç şüphesiz ölü Cornelia'nın kocası Paulus'u teselli ettiği şüirdir; çapkın Ovidius bile kendi karısına ince ve çok ateşli beyitler hasrediyor ³⁾ ve, Yunanistanda olduğu gibi, zevce ile cariyenin, evin içinde hemen hemen aynı derece ve seviyede bulunmaları hali katiyen mevzu bahis olmamıştır.

Bundan başka, harem dairesinin de mevcut olmaması, Roma evinin, Yunan evi gibi sefil ve çirkin harem ağasının vücudile alçalmasına mani oluyor. Şarkın fena ve vahşî şehvet hırsı bu sefil teamülün yer bulmasını ve yayılmasını neticelendirmiş fakat bunu ifade için lâtinlerin kullandıkları kelime de yunancadan alınmıştır (*εὐνήν ἔχειν* = yatağı muhafaza etmek). Lâtinler uzun asırlar bu müesseselerden nefret etmişler ve, gerek kendi ırklarının eski an'anevi Troialı menşei ile olan fikrî bağların ve gerek Pergamum'un müktedir ve zengin hükümdarları ile olan bağları kuvvetlendirmek için ikinci Pun muharebesinin en tehlikeli dakikalarında şehrin ilâhları arasına Pessinunte'nin *Magna Mater* ilâhını ithal ve kabul etmişlerse de, yeni taabbüde, ilâhenin sevmiş olduğu ve tamamile kendisine aidiyetini istemiş olduğu delikanlı Attis'in taabbüdünün de karıştırılmasına müsaade etmediler ⁴⁾; ve Roma akli seliminin infial

³⁾ *Trist.*, I, 3, 17 ve 40 ve diğer yerlerde.

⁴⁾ CARCOPINO, Attis ile Gal rahiblerinin Romada ancak Claudius'un hükümdarlığı zamanında kabul edilmiş olduğunu göstermiştir. (*Attideia, Mélanges de l'École Française de Rome*, 1923, S. 135, 137). BONFANTE de, pis ve sefil hadım tipinin en eski Roma Hukukunda tamamile meçhul kaldığını, son zamanlarda, isbat etmiştir (*Di un'influenza ramana nel diritto orientale: Rendiconti dell'Accademia dei Lincei*, 1928, Mayıs ve Haziran sayılarında).

ve nefreti akılsız ve çapkın Catullus'un, Attis adlı mersiyesinde de canlı bir surette tebarüz eder (carm. 63).

Bütün bu telâkkilerin ve taamüllerin neticesi olarak, set bir terbiyeye rağmen, mütevazı görünüşe ve eve karşı, evin küçük ve mütevazı işlerine karşı duyulan aşka rağmen şehrin büyük tarihinde, ve müteaddit defalar, necib ve asil kadın simalarına tesadüf ediliyor, ve, yüksek bir kıymeti haiz hal ve vak'alarda. Yunanistan'da, İspartanın sert anneleri ve Penelop'un sonsuz inadı hariç tutulacak olursa, zevcelerden ve annelerden bahsedilmez veya ehemmiyetsizce bahsedilir. Yanan kadını, Roma tarihinde olduğu gibi kocasının ve çocuklarının yüksekliği ve şan ve şerefi ile veya bunlar onun şanile, iftihar etmezler ve kadın, namusunu korumak veya temizlemek için kendini feda etmez; ve erkekler de onun namusunu korumak için ölüme gidecek kadar yüksek bir kıymet ve ehemmiyet vermezler.

Yunan tarihinde kadınların ismi geçtiği zaman bunlar da Saffo, Frine ve Aspasiadırlar. Romada ise Lucrezia, Clelia ve Virgilia, Coriolanus'un annesi, ve Gracchus'ların annesi, ve, şerefine ilk defa halk karşısında alenî bir cenaze duası okunmuş olan Lutatius Catullus'un annesi Popilia; ve kocasının istihfaf ve tahkirine ve kardeşi Octavianus'un hiddetine sarsılmaz sadakati ile mukabele eden asil Octavia gibi simalar; ve kahramanca sadakatlerini muhafaza eden zevcelerden Turria ve Arria, bütün bunlar, beşeriyetin en büyük tarihinin sağlam, kuvvetli ve faziletli yapıcılarının yanında yüksek ve nezih simalar teşkil ederler⁵⁾.

V. ÇOCUKLAR . — Evlenme *liberorum quaerendorum causa* mevcut olduğuna göre, ve *Focounditas* da, imperatorîçelerin resimleriyle paraların üzerinde bile hatırlatılan simbol olduğuna göre, bu çocuk yetiştirme gibi hayırlı işe ne suretle dikkat ve ihtimam edildiğini görelim. Çiçeronun dediğine göre Polibius yalnız bu noktada

⁵⁾ Kocasına (Neron tarafından tensib edilen cezayı müsterihan karşılması için) kendisini feda etmek suretile cesaret veren Arria daha iyi tanınıyor; meçhul kalmış olan Turia ise uzun bir mezar yazısında anılıyor: bu yazı bu kadının Cumhuriyetin sonlarının feci ve karışık hadiseleri zamanında kocasına, ebeveynine ve evine karşı gösterdiği nefis cesaret ve sevgi delillerinden bahsediyor. (*Corpus Inscriptiomus Latinarum*, VI, 1527, bakınız; VAGLIERI, *Notizie degli Scavi mecmuasi*, 1897, s. 412; COSTA, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 1915, s. 3).

Roma müesseselerini noksan görüyordu, yani çocukların terbiyesi için Devletin esaslı hükümler koymamış olduğuna işaret ediyordu⁶⁾. Filhakika Yunan devlet adamlarının ve mütefekkirlerinin bu mesele ile çok meşgul oldukları malûmdur. Onlar, edebiyat, gimnastik, musiki gibi bilgileri tedris mevzuu yapmakla σοφροσύνη ye doğru gitmek gayesini güdmüşlerdi ki, bu da, onların sosyal ve siyasal ideallerine uygun bir çok faziletlerin tekmili olup, Platonun da âdeta devlet hesabına okutulup terbiye edilecek çocukların cemiyetleştirilmesini istemiş olduğunu ve Aristoteles'in de hakikate daha ziyade yaklaşarak, gençlerin terbiyesinin genel olmasını ve bu terbiyenin legislator tarafından esaslı hükümlerle tanzim edilmiş olmasını istediği malûmdur.

İşte Yunanistanın ve bilhassa Atinada filosofların bu fikir ve istekleri, aile kurumunun düşmesinin ve, Periklis, Alkibiad, ve Kleon gibi simaların, cemiyetin parlak hercümerci ve bütün ahlâk ve hayat itibarının batmış olmasının tabii bir neticesi olan ev terbiyesinin tam bir iflâsının doğurmuş olduğu ve haklı gördüğü ihtiyaçlardı. Bundan başka, nihayet bu yüksek ve asil mütefekkirlerin yüksek emelleri de, hakikatte iflâs etmeğe mahkûmdular. Efebiler gibi, κροπτεία lar, σπουσία lar, ve Giriddeki ἀγέλαι lar gibi, ve İspartalılarında βούαι ları gibi gimnazların pek çoklarının ahlâk düşkünlüğü içinde, muhteşem ve mükellef bir budalayıcı Pindar'ın bir mersiyesine veya Poliklet'in bir heykeline mevzu olmak gibi muazzam bir şerefe yükselten muhtelif gimnastik hareketlerinin o semeresiz virtuoözlerini yetiştirmeğe ancak muvaffak olmuşlardı; fakat şehir ve devlete hiç bir surette faydalı olamıyorlardı. Bir muharebenin kazanılması veya ağır bir siyasal vaziyetin önüne geçilmesi spor şampiyonları ile temin edilemez.

Gençlerin terbiyesi meselesinde Yunanlıların *frustra*'yı çok kullandıklarını söyleyen (47 nci sayfadaki nota bakınız) Çiçeronun İtalyalı olan aklı-seliminin nihayet yanılmadığını görüyoruz.

Romada, işin bilmeceburiye başka bir şekilde cereyan etmesi icap ediyordu. Evvelâ devlet tarafından, kendisinin en esaslı müesseselerinden biri olarak tanınmış olup büyük bir ihtimamla himaye edilen *paterfamilias*ın kudreti, yani *patria potestas* o kadar geniş-

⁶⁾ CICERO, *De Republica*, IV, 3, 3 : *Disciplinam puerilem ingenuis (de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum negligentiam accusat) nullam certam aut destinatam legibus aut publice expositam, aut unam omnium esse voluerunt.*

tir ki, her hangi birinin aile idaresine karışmasına müsaade edemez. Sonra Roma ailesi başlıbaşına bir uzviyet, bir nüvedir ve hattâ kendisine mahsus bir dini bile vardır. Nihayet Yunanistanın sosyal karışıklık ve aile kurumunun iflâsının lüzumlu kıldığı Devlet müdahalesine Romada hiçbir zaman o kadar seri bir surette lüzum görülmemişti.

Roma terbiyesi bu sebeple bilhassa bir ev terbiyesi oldu ve bunda anne, babadan daha az faydalı olmadı ve bu suretle aile ve Devlet içinde kadının vazifesinin ehemmiyetini daha asil bir yüksekliğe çıkardı. Ciddî ve iyi Tacitus'un, Agrigola'nın iyi huyları içinde, *gremio matris suae* ⁷⁾ içindeki terbiyeye başlıca yer vermesi boş bir medhüsenâ değildir; ebeveyni *domestici magistratus* tesmiye etmesi de yalnız güzel bir cümle teşkil etmez ⁸⁾.

Küçük Romalının terbiyesi çok basit bir surette yapılıyordu; o, babasının işlerine iştirak ediyor, yani dinî ayinlerde ve işlerde babasının gittiği yoldan gidiyordu; o, babasının takdis ettiği aynı ilâhî mevcudiyetleri takdise zalışmağa, ve babasının yaptığı gibi, aynı ilâhların rahibi ve mümessili olmağa hazırlanmağa mecburdu; ve kendi memleketini müdafaaya, babası gibi hazır ve muktedir olmağa mecburdu. Şayet babanın vazife ve memuriyetleri varsa veyahut başka bir surette genel hayata iştirak ediyorsa, çocuk da bu gibi yüksek *forum* ve siyasal faaliyet şekillerine hazırlanıyordu. Ve sonra bu mevkileri işgal ettiği zaman yalnız kendi şeref ve haysiyetini değil, aynı zamanda *maiores*'lerinin de mukaddes şerefini muhafaza etmek mecburiyetinde idi. İbtidai mütevazı latin evinde ve dumandan siyahlanmış *atrium*'da ecdadın resimleri evi himaye ve ona nezaret ediyorlar, ve iyilik vapmağa teşvik ediyorlardı.

Yer yüzünde tasavvur edilebilen en yüksek ve mukaddes vazife ve salahiyet ile yükletilmiş olan bir şahsın misali, her hangi bir hatib veya filosofun yaldızlı sözlerinden daha müessirdi. Ataların dinine ve kanunlara karşı hürmetkâr, itidal sahibi, kanaatkâr, güçlülere dayanır, sağlam ve kuvvetli bir vücuda malik, kendi tarlasına karşı çok bağlı, emin ve sebatkâr bir asker, herhangi en sert bir itaate daima hazır ve binaenaliyh yarının herhangi en yüksek bir kumanda mevkinine geçmeğe lâyık bir *pater familias* tipi yaratmak isteniliyordu. Tevazu, itidal, hicap, ve mahviyet gibi faziletler de bir terbiyecinin en son düşüncesini teşkil etmiyorlardı; bu güzel

⁷⁾ TAC. *Agricola*, 4.

⁸⁾ *De beneficiis*, III, 11.

huylar gençlerde pek çok takdir ediliyordu, her baba kendi evlâ-dında bu huyların muhafazasına dikkat ve ihtimam ettiği halde, Yunan gimnazlarında bu huylar hiç bir himaye görmüyorlar. İsanın İncilinde hiç hayrete düşmeden tesadüf ettiğimiz bu asil vecizenin lâtin ve pagan olduğunu da hatırlatmak isteriz : *Summa debetur puero reverentia* ⁹⁾.

Sür'atli sosyal ve intellektüel terekkilere ihtimal pek müsaide olmayan, fakat istikrar ve sağlamlığın temeli olan ananeye karşı beslenen hürmet, Lâtin muharrirlerinin binlerce defa kullandıkları *maiores nostri* ve *mores maiorum* sözlerinde ve *maiores*'lerin daha faziletli ve daha yüksek ve liyakatli insanlar oldukları hakkındaki genel kanaatte göze çarpar.

Bu terbiye sisteminin mahzurları yok değildi; hattâ hiç şüphesiz sağlam ve uyanık olan fakat vazih ve iyice tesbit edilmiş mefhumlara ve prensiplere malik olmayan bütün iptidaiîliği de, hiç değişmenin kabil ve faydalı olduğu ve insanları daima aynı şekilde yetiştirmenin kâfi geleceği gibi gayrı-tabii bir kanaate dayanıyordu. Tabii inkişaf ve değişmelerin tesirile, yabancı fikirlerin araya girmelerinin tesirile, ve vatandaşın faaliyet sahalarının fevkalâde artmasının tesirlerle eski disiplin artık kâfi gelmemeğe başladığı zaman, ırkın yeni ihtiyaçlarına ve an'anevî karakteristiklerine tamamen uygun ve mahiyeti tamamen tesbit edilmiş yeni bir kültür mevcut değildi. Cumhuriyetin sonlarına doğru hissedilen ve bilhassa en yüksek ve daha emin ve sağlam an'anelere malik bir sınıf olan asillerin - ihtimal haklı olarak - tamamen içinde yuvarlanıp yok olmalarını neticelendiren çok ağır buhran ve korkunç ahlâk muvazenesizliğinin sebebi de ihtimal budur. Çünkü belki hiçbir zaman *corruptio optimi pessima* sözleri bundan daha iyi bir yerde kullanılmamıştır, ve Romalılığın tam bir surette batması ve düşmesi de başka bir devirde bu kadar kat'i ve önüne geçilmez bir tehlike halini almamıştır. Vatandaşlarının yüksek fedakârlıkları ve onların dökülen kanları içinde, nefis Lâtin aklı-sliminin doğru yolunu ve düzenini bulmağa ve kendi sağlam bünyesini tekrar doğrultmağa muvaffak olup, daha bir çok asırlar dünyadaki yüksek vazifesine devam etmiş olması, Roma tarihinin diğer herhangi bir vak'asından ihtimal çok daha mucizevî bir hadisedir.

Çocukların kültürel teşekkülüne ve yalnız edebî ve fennî terbiyelerine tealluk eden cihet, - gerek bizim telekkilerimiz için, gerekse

⁹⁾ JUVEN. *Sat.* 14. 47.

Roma ailesinin birliğini yaşatan mefhum itibarile - çok daha az bir ehemmiyeti haizdir. Bu terbiye meselesi de daima aile kurumunun tam bir iradesine terkedildi; ibtidaları hocalığı baba ve anne yapardı, bütün tahsil ekseriya dua formüllerini, okuyup yazmayı, biraz hesap yapmayı, Devletin kanunlarını tanımayı öğrenmekten ibaret kalıyordu. Çiçeron, çocukluğunda on iki lāvha kanunlarını - *ut carmen necessarium* - ezberlediğini hatırlıyor¹⁰); yani ihtimal şimdi Arap çocuklarının Kur'anı daha kolay ezberlemek için hep bir ağızdan okuyarak öğrenmeleri gibi. Katon, kendi çocuklarının hocalığını ettiğini ve onlar için, kendilerini okumaya teşvik maksadile, tarihi maşalları büyük harflerle istinsah ettiğini söylüyor.

Tabii, şehrin ehemmiyetinin artmasile, aile babasının daha fazla meşgul olup sık sık evden çıkmak mecburiyeti üzerine , çocukların tahsili için başkalarına müracaat lüzumu ve mecburiyeti doğdu. Ve evvelâ, evin içinde, *liberator* bir kölenin hocalığı ile veya bir evin kölesinin hocalığı altında bir kaç çocuğu toplamağa başlandı; sonra zenginliğin ve kültürün artması, daha geniş tahsil, mektep ve hoca tiplerini doğurdu. Tabii bu işleri üzerine alacak Yunanlılardan başka kimse bulunmuyordu; hocaya verilen isimler de, (*philosophi, pedagogi, rhetores, grammatici*) bunu teyid ederler. Bunun neticesi olarak da kültür geniş bir derecede bir helenizm rengi aldı, hattâ Yunan dili ve edebiyatı tahsilin esaslı bir kısmını teşkil ettiler. Tarih, coğrafya, mitoloji gibi diğer herhangi bir ders ancak Yunan eserlerinin tedkiki vesilesile okutuldu, ve çok daha sonraları, Çiçeronu, Virgilius'u Horatius'u okuyan ve tefsir eden Lâtin gramercileri yetişmeye başladı. Yunan kültürünü, kendi kültürüne tercih bile ederek, fazla bir derecede yükselten ve bütün dünyaya neşir ve tamim eden de Roma olmuştur. Bazı derin ve serbest zakânın, parlak bir görünüş altında noksanlardan ve tuzaklardan ari olmayan gayrı-millî bir kültüre bu derece tam bir bağlanmanın tehlikesini görmüş olmasına rağmen, ve Yunan retorikinin akideleri hâkim olmakla beraber, Romalıların edebî terbiyesi tamamen Lâtin kalmıştır¹¹). Ve hatibin *vir bonus dicendi peritus* tarifi doğruluk ve dürüstlük misalidir : burada *bonus* kelimesi *peritus* kelimesinden evvel gelmektedir¹²)

10) CIC. *De legibus*, II, 23.

11) Ender tesadüf edilir bir metanetle, ihtiyar Katonun şöyle söylediği rivayet edilir: *bonum illarum literas inspicere, non perdiscere, et quandoque ista gens suas literas dabit, omnia corrumpet* (PLIN. *Nat. Hist.* 29, 14).

12) *M. Catonis quae extant*, ed. Jordan, s. 80.

VI. AİLE MEFHURLARININ İŞARETİ OLARAK SOY ADI. — Roma ailesinin tarihine müteallik muayyen bazı fikir cereyanlarının şayanı dikkat bir nişanesi, her ferde aid olan şahıs isimlerinin teşekkülü suretinde de göze çarpar.

Sâmî uluslarda ve Yunanlılarda her adamın şahsî bir ismi vardır; bu isim, onu koyanın tam bir iradesi ile ve bir usul ve kaide takip edilmeksizin seçilmiştir. İsmi koyan ekseriya aile duygularının ve hatıralarının verdiği ilham altında ya ailede evvelce kullanılmış isimleri tekrar eder, yahut da yeni doğan çocuk için uğurlu olacağını tahmin ettiği isimleri seçer. Bazan da, bilhassa Yunan isimlerinde takip edildiğini tahmin ettiğimiz kaideye göre, ismi koyan kimse tamamiyle keyfî bir suretde hareket eder veyahut estetik, tarihî veya oportünizm kriteriyumlarına tâbi olur. Şahsın daha emin bir suretde teşhisini temin veya kimin oğlu olduğunu göstermek için, gerek Sâmîler gerekse Yunanlılar, kendi isimlerine, müzafünileyh halinde babalarının isimlerini ilâve ederler: Σώσανδρος Σωσάνδρου, Κόνων Τιμοθέου, ilh-yazılı vesikalarda ekseriya memleket te hatırlatılır: Εύμαχος Προκρίτου Θηβαῖος; çok yüksek bir aileye mensub olanlar dedelerinin veya daha uzak cedlerinin adlarını da ilâve ederler¹³⁾; nihayet, resmî bir mahiyeti haiz vesikalarda, isme, diğer bir takım şeyler, meselâ kabilenin, ulusun, ilh, adı ilâve edilir.

Etrüsk şahıs isminin şekli, bazı şüphe ve tereddütlere meydan vermekten tamamiyle uzak değildir, ki esasen bu da, dil meselesinin henüz halledilmemiş olması dolayısıyla tabiidir. Mamafî, halen malûm olan on bin kadar Etrüsk metinlerinin yüzde doksanı yalnız şahıs isimlerini veya bundan pek az fazla şeyleri muhtevi olduklarından, bundan oldukça katıyetle, ismin tipi çıkarılabilir ki, o da, bir tek unsurdan veya iki unsurdan müteşekkildir (ad ve küçük ad). Bundan sonra müzafünileyh halinde bir veya birkaç isim daha gelir; babanın veya - daha ziyade annenin - isimleri¹⁴⁾, anne isminin kullanılması, eski devirlerin muharrirleri tarafından Lici'lere at-

¹³⁾ Bu şekle bilhassa Küçük Asyadaki ve daha ziyade Roma devrine aid Yunan yazılarında sık tesadüf edilir (DITTEMBERGEP, *Inscriptiones Orientis Graeci*, muhtelif yerlerde; CAGNAT, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes*, ilh.

¹⁴⁾ MÜLLER DEECKE, *Die Etrusker*, I, s. 373; SCHULTZE, *Zur Geschichte lat. Eigennamen*; SKUTSCH, *Etrusker* (PAULY - WISSOWA: *Real Encyclopädie*'de E. FIESEL'in gramer mütalâalarına karşı, *Das grammatische Geschlecht im Etruskischen*, TROMBETTI, *Studi Etruschi*, I, s. 222 bakınız.

fediliyor ve bunların aralarında mader-şahîlik cari olduğunun delili olarak gösteriliyor ¹⁵⁾).

Mamafih, lâtinlerle temas etmiş olan en büyük medenî uzviyetleri teşkil eden bu milletlerin hiç birinde, Romadaki şahıs adlarının tamamile vazih ve devamlı bir surette takip edilen şekline tesadüf etmiyoruz. Bu isim malûm olduğu veçhile, daima iki - ve daha sonraları da üç - unsurdan mürekkeptir. birincisi, *praenomen*, şahıs adıdır; ikincisi *nomen* dir ki iki veya üç adın en önemlisidir ve aynı *gens*'e mensub bütün şahıslar tarafından kullanılır; üçüncüsü - şayet mevcutsa - *cognomen* veya ikinci *nomen* tesmiye edilir ki aynı *gens* içindeki aileleri ayırmağa yarar. Bu suretle meselâ: Caius Licinius Calvus, Publius Licinius Calvus, Tiberius Licinius Calvus, Marcus Licinius Crassus, Publius Licinius Crassus adlı şahısların beşi de *gens Licinia*'ya mensub olup bunlardan ilk üçü Licinii Calvii ailesine, diğer ikisi de Licinii Crassii ailesine mensupturlar.

Şahıs adları (*praenomina*) pek azdırlar, ancak otuz tanedirler; yani aynı ailenin ferdlerini ayırd etmeğe kâfi gelecek kadar; hattâ bu mıkdar, sonraları, bazı isimlerin kullanılmaması yüzünden gittikçe azalmıştır. Bundan başka kadınların da, ve ihtimal çocukların da, şahıs adları yoktur, çünkü vesikalarda, isim yerine çocuğun yaşı zikrediliyor: *pupus*. Meselâ, bir mezar kitabesinde tesadüf edilen *Pupus Pontius Titi filius Proculus* ibaresi, *Titus Pontius Proculus* adlı bir *Pontius Proculus* çocuğun mezarı olduğunu gösterir.

Bilâkis *nomen*'ler, *gens*'in erkek ve kadın bütün fertlerinin aynı şekilde kullandıkları ve adoptif evlâdlara, azadedilen kölelere ve bir Roma vatandaşının elile Roma vatandaşlığına kabul edilen bir yabancıya teşmil edilen en önemli ve en devamlı ve sabit adlar çokturlar. Kadınların yalnız *nomen*'leri ve bazan da *cognomen*'leri vardır: buna, müzafünileyh halinde, babanın adı, *filia* kelimesile birlikte, ilâve edilir; veya yalnız kocanın adı ilâve edilir; meselâ, Livia Augusti = Augustus'un Livia'sı (yani Augustus'un karısı Livia); ve Caecilia Q. f. Metella Crassi = Crassus'un karısı ve Quintus (Caecilius Metellus)'un kızı Caecilia Metella demektir.

Biri tarafından evlâd edinilen kimse, adoptit babasının soy adını - yani içine girdiği ailenin adını - alır ve *cognomen* olarak da kendi soy adını bir *anus* ekinin ilâvesile, hıfzeder; meselâ, amcası

¹⁵⁾ HERODOT. I. 173; PLUTARCH. *De mulierum virt.* 9; BACHOFEN, *Das Mutterrecht*, Stuttgart 1861, bakınız.

Jül Çezar tarafından evlâdedinilmiş olan C. Oktav adlı genç çocuk, *Caius Iulius Caesar Octavianus* olur. Azad edilen köle, veya Roma vatandaşı olan peregrin, kendi isimlerini muhafaza ettikleri takdirde, vatandaş olarak tanınmaylar, ve bunlar, hükümdar da olsalar, kendilerine vatandaşlığı verenin, veya tavassut edenin *praenomen*'ini ve soy adını almağa mecburdurlar; *cognomen* olarak ta kendi ilk adlarını hıfzederler. Bu suretle, Aulus Manlius Nicotor, bir Aulus Manlius tarafından azad edilmiş bir köledir; fakat Tiberius Julius Herodes, Giudea tetrarkı büyük kiral Herod'dur ve Publius Aelius Rasparaganus da, imperator Hadrianus tarafından Roma vatandaşlığına kabul edilen ve Pola eyaletinde oturmasına müsaade edilen Boğaziçi kralı Rasparagan'dır.

Bütün bunlardan, Roma vatandaşının ismini teşkil eden iki veya üç kelimededen en mühiminin, *nomen* olduğu vazıh bir suretde anlaşılıyor; *nomen* bir kabileye mensubiyeti ifade eder, hattâ, *ius* eki ile sıfat halinde olmakla, hemen hemen ferdin şahsiyetini veya onun substantif olarak kıymetini ortadan kaldırır ve onu kendi *gens*'inin ve ecdadının bir malı haline getirir. Ailenin birliğinin ve ademi infisahının daha sert ve sağlam bir surette temin edilmesi güçtür; okadar ki, buna diğer hiç bir ulus malik olamamıştır ve Romalılar bile muhafaza edememişlerdir.

Filhakika, isme ait bu kadar sağlam ve şiddetli kaidelerin imperatorluk zamanında derin değişikliklere uğramasından başka, hiristiyanlığın zaferil-tamamile değiştirildiler. Tanassur eden pagan, ecdadının taabbüdüne nihayet vermek ve kendi *gens* inden ayrılmak mecburiyetinde idi; o, vaftiz yolile yeniden doğmuş oluyordu ve bunun için yeni bir isim almağa mecburdu. Hiristiyanlık telekkilerine göre ferdin hürriyetine daha büyük bir önem verildiğinden, aile gibi kendisine en yakın bile olsa, hiçbir insan camiasının cüz'ü sıfatile değil bilâkis başlıbaşına bir kıymeti haiz olduğundan, hiristiyan isminin, Romalıların isim âdetlerine uymamış olması vazıh bir surette anlaşılır.

Tek isim, yani ferdin kendi adının kullanılması âdeti revaç buluyor: Vitige, Gregorio, Adelchi, Crescenio, Berengario, Arduino, Ottone; buna, bazan şahsın fizik vasıflarına veya memuriyetine işaret eden ikinci bir ad ilâve ediliyor: Kel Karl, Kisa Pipin, Gian Çakil, Paolo Diakos, Kütüphaneci Anastas, Odacı Cencio; veyahut, babanın veya doğduğu memleketin adı ilâve ediliyor: Rienzo'lu Cola, Bondone'li Giotto, Agobio'lu Oderisi, ve bu suretle XII ve XIII üncü asırların aile adlarına varılıyor.

ROBERTO PARIBENI

Roma Üniversitesi Profesörlerinden

(Türkçeye çeviren: Doçent Ş. TALİP)